

Spirit of Bosnia / Duh Bosne

An International, Interdisciplinary, Bilingual, Online Journal
Me?unarodni, interdisciplinarni, dvojezi?ni, online ?asopis

Bosanski bogumili ili krstjani

Thomas J. Butler

Pri?a o bosanskim bogumilima, zvanim krstjani (“krš?ani”), previše je pojednostavljena od strane onih koji period izme?u 13. i 15. stolje?a vide kao zlatno doba u kome su dualisti?ka crkva i država udružile snage i zajedno napredovale. Zapravo, pokušaj krstjana da repliciraju rano krš?anstvo, te da slijede put apostolski, crkveni službenici i politi?ari iz Ugarske i Rima su spre?avali pokretanjem krstaških pohoda, a jedan od njih je i pohod od 1235-39. godine, kada je Bosna gotovo uništena, a hiljade ljudi spaljeno na loma?i ili odvedeno u zato?eništvo.¹

Uprkos historijskim ?injenicama, postoje oni koji vjeruju da u Bosni nikada nije došlo do zna?ajnog dualisti?kog pokreta, a me?u njima je i histori?ar John Fine.² Njegov stav su prihvatile mnoge kolege, uklju?uju?i i Ivana Lovrenovi?a.³ Fine, profesor sa Univerziteta u Michiganu, putem socijalne antropologije objašnjava da ?ovjek u nekom selu u Bosni ne bi bio zainteresiran, niti bi bio u stanju da shvati dualizam. On tako?er posve?uje malo pažnje evropskom dualisti?kom pokretu, što ga navodi na donošenje neprihvatljivih doktrinarskih pretpostavki kao što je na primjer ta da Gost Radinovo spominjanje “Trojstva” u njegovoj oporuci zna?i da on nije bio pravi “krstjanin”.

Iz historijskih dokumenata je poznato da je bilo znakova hereze u zemljama susjednim Bosni prije kraja 12. stolje?a. U svom djelu Historia Salonitana (“Splitska hronika”), Toma Arhi?akon navodi da je 1185. godine crkveni sinod osudio “sve heretike i njihove pristalice”, te zabranio njihove male kalu?erske redove poznate kao “bratstva” (fraternitates).⁴

Toma Arhi?akon tako?er navodi da je 1200. godine n.e. splitski nadbiskup Bernard proganjao bra?u Mateja i Aristodija (Rastudija) zbog propovijedanja “bezbožne hereze” u njegovom gradu. Konfiskovao je njihovu imovinu, i “bacaju?i ih u okove anateme”, protjerao ih je iz zemlje. Nadalje, Toma kaže da su mnogi koji su slijedili u?enje bra?e na kraju izop?eni, pritom naglašavaju?i da je njihova hereza uistinu i bila pokret. On tako?er spominje da su se bra?a na kraju odrekla hereze, te da im je Bernard vratio imovinu.⁵

Toma Arhi?akon dalje kaže da je Rastudije bio nadaren zlatar i slikar. Išao je ?esto u Bosnu i bio je vi?an kako slavenskim tako i latinskim knjigama. O?igledno je da se on nije odrekao hereti?kog u?enja za vrijeme svog boravka u Bosni, što dokazuje i fragment Bosanskog evan?elja pohranjen u biblioteci u Sankt Peterburgu u kojem se ime “Gospodina Rastudija” nalazi na vrhu stupca o navodno zare?enim biskupima (djedovima) bosanske sekte.⁶ Kao što navodi Jean Duvernoy,

Rastudije je vjerovatno bio osnivač nove loze bosanskih krstjana.⁷

S obzirom da Rastudiju prethodi kolona od 16 imena, očigledno je da mu je prethodila i hereza u Bosni. Stoga se postavlja sljedeće pitanje: otkuda je ona zapravo došla – iz Dalmacije ili Srbije? Razmatranje jednog srpskog dokumenta moglo bi rasvijetliti ovu temu. U djelu Žitije Svetoga Simeuna (“Život” Stefana Nemanje, 1166-1196), koje je napisao njegov sin Stefan, saznajemo da im se hereza pojavila u njegovoj državi, Nemanja je sazvao crkveni sinod. U trenutku dok je koncil zasjedao, najedanput se pojavila uznemirena mlada žena koja se bacila pred noge despota i poželjela vikati kako se, ne znajući, udala za plemića koji je član skupine koja obožava Sotonu.

Njeno pojavljivanje je galvaniziralo sastanak, tako da je Nemanja zahtijevao istragu i mobilizirao je vojsku. Učitelju heretika je odsjekao jezik, druge je spalio na lomači, a one preživjele je protjerao iz države, spalivši im knjige i konfiskujući njihovu svojinu.⁸

Prava priroda hereze nije navedena, osim da su njeni sljedbenici bili “arijanci” te da su “rascijepili Trojstvo”. Naravno, termin “arijanci” je samo epitet, s obzirom da je arijanizam prestao postojati već prije nekoliko stoljeća. Slažem se sa Aleksandrom Solovjevom da je njihovo pravo ime – bogumili, što znači “mili Bogu” – bilo neka vrsta tabua, i da je možda Nemanja zabranio korištenje tog imena.⁹ A kada je u pitanju mjesto u koje su izgnanici otišli, većina historičara navodi da je to Hum (Hercegovina) i Bosna. Izgnanici su se lahko uklopili sa Bosancima, jer su govorili istim jezikom. Prema Solovjevoj računici, sve ovo se desilo u periodu između 1172. i 1180. godine.¹⁰

To znači da je dualizam u Bosni počeo dvadeset ili dvadeset pet godina ranije nego što se inače misli. Puštajući tajno svoje korijene, herezi je trebalo cijelo jedno pokoljenje da se razvije, možda oko 1200. godine n.e, kada je nadbiskup Bernard protjerivao heretike iz Splita i Trogira. Zahvaljujući svom poznavanju slavenskog i latinskog jezika, Rastudije je postao prirodna spona između priobalnih heretika – čiji je jezik bio latinski – i bosanskih krstjana.

Godine 1199, vijesti o herezi stigle su do pape Inocentija III. Srpski knez iz Zete, Vukan (Vlkan), poslao je papi pismo u kojem govori o postojanju hereze u Bosni. Vukan je tvrdio da su ban Kulin—vladar Bosne, te njegova žena i sestra, heretici. Štaviše, on je tvrdio da je Kulin primio heretike koje je Bernard protjerao, tretirajući ih kao prave katolike i oslovljavajući ih sa “kršćani par excellence”. Po mišljenju Vukana, progonoštvo je zavelo 10. 000 Kulinovih podanika na pogrešan put.¹¹

Sam pomen “kršćana” je privukao pažnju pape, koji je 11. novembra 1200. godine poslao pismo Kulinovom sizerenu, ugarskom kralju Emeriku, upozoravajući ga da je “popriličan broj patarena” napustio Split i Trogir i stigao do bana Kulina koji im je priredio toplu dobrodošlicu. Papin ton u pismu je bila mješavina ljutnje i ogorčenosti.¹²

Rekao je Emeriku: “Idi i ustanovi istinitost ovih dopisa, i ako ih ban Kulin ne želi opovrgnuti onda ga otjeraj sa svoje zemlje i konfiskuj njegovu imovinu.”¹³ Bitno je napomenuti da je papi, koliko god on grubo zvučao, bilo stalo do istine. Kada se radilo o Bosni, papa Inocentije i njegovi nasljednici su uvijek tražili drugo, pa čak i treće mišljenje. Papa nije vjerovao lokalnim doušnicima, tako da je osnovao vlastitu mrežu izaslanika i istraživača koji su mu odmah podnosili izvještaje.

Na prijatnije iz Rima ban Kulin je reagovao ujedno i hrabro i lukavo, postavljaju?i na taj na?in model za budu?e odnose izme?u Bosne i pape. Najprije je napisao papi da nove imigrante ne smatra hereticima, ve? katolicima, a neke od njih je slao na ispitivanje u Rim. ?ak je i pozvao papu da pošalje svog predstavnika u Bosnu da sprovede istragu.¹⁴

I dalje nepovjerljiv prema Kulinovim Bosancima, papa Ino?entije je ipak poslao svog izaslanika Ivana de Kazamarisa i dubrova?kog arhi?akona Marina u Bosnu da ispitaju Kulin bana, njegovu ženu i njegove podanike o “svemu što ima veze sa vjerom i životom”, i u slu?aju da na?u nešto što “smrdi na tu hereti?ku izopa?enost, ili ako se odupru istinskom u?enju, onda trebaju ispraviti takvu situaciju”. Papa ih je uputio na “ustav” o herezi koji je on sam pripremio.¹⁵

Ino?entije je bio itekako svjestan da postoji mogućnost da je možda rije? o dualisti?koj herezi u Bosni. ?ak je 21. novembra 1202. godine napisao Bernardu iz Splita da se “mnoštvo ljudi u Bosni sumnji?i za gnusnu herezu katara.”¹⁶

Mogu?e je da su Ivan de Kazamaris i Marin proveli jednu cijelu zimu u Bosni, od kraja novembra do početka aprila. Pošto je njihov zadatak bio da ustanove istinu o herezi, papin izaslanik je putovao po državi zajedno sa Marinom, pritom zastaju?i u raznim zajednicama krstjana ili hižama – ovi zborovi (conventicule) se spominju u splitskom ediktu iz 1185. godine – gdje su ispitivali monahe, opate i kalu?erice o njihovim vjerovanjima i obi?ajima.

Ivan je vjerovatno imao listu zabluda patarena, ili katara, da mu služi kao vodilja. Marin mu je bio prevodilac, jer Bosanci nisu znali latinski. Ako bi naišli na dokumente na slavenskom jeziku, Marin ih je prevodio.

De Kazamaris nije samo slušao odgovore svojih ispitanika, ve? bi ih, kad god pogriješe, ispravljao i podu?avao ta?noj doktrini koja je u skladu sa Ino?entijevim smjernicama. Ivan mora da je ubijedio samog sebe da je izvršio Ino?entijevu naredbu da popravi krstjane, jer se nikakve zablude ne spominju u “Izjavi o odricanju” (“Confessio”) potpisanoj 8. aprila 1203. godine na Bilinom polju od strane sedam poglavara Crkve bosanske.¹⁷ Kao što kaže Kniewald, Ivanova misija je bila “ne da kazni, ve? da nagovori.”¹⁸

Isti taj dokument su Kazamaris, ban Kulin i dva opata donijeli u Budimpeštu 30. aprila, gdje je pregledan od strane ugarskog kralja i visokog sve?enstva. Tokom narednog sastanka, Stefan, sin Kulinov, se složio da ?e Bosanci platiti visoku kaznu od 1.000 maraka ako prekrše izjavu.¹⁹

Na površini, “Izjava o odricanju s Bilinog polja” ticala se crkvenih organizacija i obi?aja. Monasi su se odrekli svoje šizme (raskola) sa Rimom, te su prihvatili Rim kao mati?nu crkvu. Tako?er su obe?ali da ?e podizati kapele sa oltarima i raspelima, gdje bi imali sve?enike koji ?e održavati mise i dijeliti pri?est najmanje sedam puta godišnje, tokom glavnih dana posta.

Sve?enici ?e tako?er slušati ispovijedi i nalagati pokoru. Monasi su obe?ali da ?e danono?no pjevati crkvene pjesme, i ?itati Stari i Novi zavjet, slijediti crkveni raspored posta, kao i vlastiti. Pored toga, obavezali su se da ?e prestati nazivati se krstjanima – što im je bila jedinstvena privilegija – kako ne bi nanijeli bol ostalim krš?anima. Nosili bi specijalne, jednobojne odore, zatvorene i duge do ?lanaka. Tako?er bi trebali imati groblje pored crkve, gdje bi sahranjivali svoju bra?u, te svakog posjetioca koji bi tu preminuo.

Ženske pripadnice treba da žive u posebnim prostorijama, odvojene od muškaraca i objeduju odvojeno. Bilo bi nedopustivo da same razgovaraju sa monahom, da ne bi izazvale skandal. Opati su se također složili da ne će ponuditi smještaj manihejcima ili drugim hereticima. Najzad, opati će po smrti starješine reda (magistra), nakon konsultacija sa ostalim monasima, podnijeti odluku o izboru novog starješine papi na odobrenje. Što se tiče bosansko-katoličke biskupije, Ivan je savjetovao papi Inoćentiju da trebaju oslabiti uticaj slavenskog biskupa koji je bio starješina Crkve bosanske do tada, te postaviti tri ili četiri latinska biskupa jer je Bosna velika država (“desetodnevno pješarenje”).²⁰

Slažem se sa Kniewaldom i ostalima koji tvrde da je potrebno istaći izmeđ u redova da bi razumjeli sav značaj tog pažljivo napisanog dokumenta. Prije svega, taj dokument nije napisan samo sa ciljem da okonča raskol izmeđ u monaha i Rima, jer bi u tom slučaju bio napisan mnogo jednostavnije. Tako, na primjer, uvodna izjava gdje sedam opata priznaju “jednog vječnog Boga, stvoritelja svega i otkupitelja ljudskog roda” jeste, po mišljenju katoličkog teologa Kniewalda, uistinu neobična za takav dokument. Sama izjava naglašava jedinstvo Boga i Božiju inkarnaciju (Isusa), odbacujući u isto vrijeme dualizam i docetizam.

Obećanje da će graditi kapele sa oltarima i raspelima je negiralo ideju bogumila-krstjana da su crkve centri idolopoklonstva i da je raspelo gnusan simbol. A obećanje da će istaći Stari zavjet opovrgnulo je dualističko vjerovanje da je to Sotonina knjiga. Prihvatanjem svećenika koji će držati misu svake nedjelje i svetim danima, monasi su se složili da slijede katoličke običaje.

“Izjava o odricanju” također govori o problemu sakramenata. Već smo vidjeli da su monasi prisegnuli da će se služiti sakramentom prijesti najmanje sedam puta godišnje. Bio je to veliki korak, jer sam čin prijesti značio je javno ispoljavanje vjerovanja, mada Prezbiter Kozma, bugarski svećenik i pisac iz 10. stoljeća, spominje bogumilske heretike koji su se pretvarali da uzimaju prijest, da bi potom ispljunuli oblatnu.

A kad je u pitanju opraštanje grijeha, dualisti su vjerovali da se ozbiljni ili “smrtni” grijesi (svi grijesi su smatrani “smrtnim”) opraštaju samo putem spiritualnog krštenja (consolamentum), dok katolici vjeruju da se oprost grijeha može postići bilo kad, putem iskrene ispovijedi i pokore. Zbog toga, dokument potpisan na Bilinom polju naglašava potrebu za svećenicima koji će slušati ispovijedi i nalagati pokoru.

Međutim, postoji jedan ključni sakrament koji nije naveden u “Izjavi o odricanju”, premda on najjasnije razdvaja krstjane od katolika. Taj sakrament je krštenje. Kao što crkva nalaže, kršćanin si samo onda kada si kršten. Striktno govoreći, ako nisi kršten, nisi heretik, već paganin. Ako niste kršćeni, idete u pakao, osim ako ste vodili život lišen smrtnih grijeha, i u tom slučaju odlazite na mjesto popularno nazvano “ni na nebu, ni na zemlji.” Stoga je sakrament krštenja postavio najstrožiju teološku prepreku izmeđ u dvije crkve, osim za dualizam.

Pošto su krstjani vjerovali da je Sotona tvorac svih stvari, uključujući i vodu, i da je Ivan Krstitelj njegov izaslanik, šta bi im onda preostalo kada bi Kazamaris i Marin tražili od njih da se podvrgnu crkvenom ritualu krštenja, negirajući na taj način Sotonu i sva njegova djela? Nije teško zamisliti prepreku koju bi ritual krštenja mogao stvoriti – psihološki gledano – pri preobrazbi dualista, koji su smatrali Sotonu tvorcem čovjeka i zemlje.

Postoje najmanje dva moguća objašnjenja zašto Kazamaris ne spominje sakrament krštenja u “Izjavi o odricanju”. Prije svega, monasi su se mogli krstiti vodom prije nego što se hereza vrsto

ukorijenila u Bosni. Štaviše, moguće je i da su lagali Ivanu o svom krštenju, s obzirom da je laganje bilo dopustivo dualistima kada se radilo o opstanku njihove crkve. U svakom slučaju, Ivan mora da je imao utisak da su svi monasi kršteni, jer bi inače oštro iskazao potrebu o uvrštavanju ovog sakramenta u “Izjavi o odricanju”, baš kao što je i izjavio za euharistiju.

U narednim stoljećima, odnosno tokom papinog pokušaja da ponovno preobradi Bosance, krštenje vodom bila je osjetljiva tačka za pripadnike bosanskog plemstva koji su ostali krstjani. Dok su bosanski kraljevi pristali da budu kršteni, plemstvo se često odupiralo tome, bar do 15. stoljeća, jer je njihova snaga ležala u savezništvu sa starješinama krstjana i njihovih sljedbenika. Čak su i sami kraljevi prepoznali značaj tih veza. Poznati su slučajevi kada bi preobraćeni i stoga kršteni ban ili kralj, kao na primjer kralj Stjepan

Tomašević (1443 – 1461), koji je bio obavezan prijetnjom izopćenja da nema nikakve odnose sa hereticima, u potpunosti odbio da okonča veze sa njihovim starješinama zato što je trebao njihovu podršku protiv vanjskih neprijatelja.²¹

Papin izaslanik Toma iz Hvara je godinama progonio kneza Hrvoja Vukovića (preminuo 1416. godine)—jednog iznimno kulturnog čovjeka. Premda je jednom prilikom napisao ugarskoj kraljici Barbari da se boji da će umrijeti kao paganin, Hrvoje nije želio biti kršten.²² U svemu tome, ulogu je igrala politička stvarnost, kao i tradicionalistički pogled krstjana na svijet te njihovo vjerovanje u obećanje Consolamentuma.

Nakon što je kralj Emerik odobrio “Izjavu o odricanju”, Ivan de Kazamaris u pismu papi Inocenciju govori o “bivšim patarenima.”²³ Očito je mislio da je uspio preobratiti krstjane, ali se prevario. Po mom mišljenju, oni su jednostavno rekali da on ode. Djelimično zbog zadovoljstva Rima (izazvano Kazamarijevim osjećajem uspjeha) i papinog neuspjeha da postavi latinske biskupe, kao što je Ivan predložio, heretički pokret je postajao sve jači u narednih nekoliko desetljeća i pritom se ujedinio sa ostacima stare, matične katoličke crkve. Zajedno su formirali državnu, heretičku crkvu koja je odolijevala krstaškim ratovima i prijetnjama krstaša sve do sredine 15. stoljeća, kada je postepeno nestala dolaskom Osmanlija.

Na kraju bih želio istaći da kada se desi holokaust, kao što su vojni pohodi protiv krstjana u Bosni između 13. i 15. stoljeća, onda zaista imamo dvostruku tragediju: kao prvo, u samom holokaustu sa svim pratećim zvjerstvima, i kao drugo, u zaboravu koji postepeno zahvata uspomenu na njega. Kada današnji historičari negiraju bosansku dualističku prošlost, oni doprinose tom zaboravu, pritom lišavajući krstjane priznanja kojeg su dostojni zbog svoje vjere i patnje.

Prevela Maja Pašović

© 2010 Maja Pašović

Notes

1. Franjo Sanjek, *Les Chrétiens Bosniaques et le Mouvement Cathare XII-XV siècles*, Paris/Louvain, 1977, str. 71-72. Peter Patek (Suibertus), “*Commentariolum de provinciae Hungariae originibus*,” in R. Reichert, *Monumenta Ordinis Fr. Praedicatorum Historica I*, Louvain, 1896, str. 305-308. ?
2. John Fine. *The Bosnian Church : Its Place in State and Society from the Thirteenth to the Fifteenth Century*, London, 2007. ?

3. Ivan Lovrenovi?, *Bosnia : A Cultural History*, New York, 2001, str. 53. ?
4. Thomas Archidiaconus. *Historia salonitanorum pontificum*, ed. F. Ra?ki, *Monumenta slavorum meridionalium*, t. XVI, 1894, str. 33. ?
5. *Ibid*, p. 80. ?
6. Franjo Sanjek, *op cit*, str. 98-101. ?
7. Jean Duvernoy, *L'Histoire des Cathares : Le Catharisme*, Toulouse, 1979, str. 72. ?
8. Žitije Svetog Simeuna : Pamatky drevniho jihoslovanskeho pismenistvi, ed. Pavle J. Šafarik, Prague, 1853. ?
9. Aleksandar Solovjev, "Svedo?anstva pravoslavnih izvora o bogomilstvu na Balkanu," *GID*, V, 1953, str. 23. ?
10. *Ibid*, str.19. ?
11. *Registra Vaticana*, 4, ep. 170, f 185 rv. F. Sanjek, *op cit*, str. 45. ?
12. T. Smiciklas, ed. *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Zagreb, 1904-1934, II, str. 351. ?
13. *Ibid*. ?
14. *Registra Vaticana*, 5, f 55v. F. Sanjek, str. 47. ?
15. T. Smiciklas, *op cit*, str. 311-14. ?
16. *Registra Vaticana*, 5, f 55v. F. Sanjek, str. 46. ?
17. *Ibid*, ep. 141, f 103v. T. Smiciklas, *op cit*, III, str. 24-25. ?
18. Dragutin Kniewald, "Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima," *Rad (JAZU)*, 270, 1949, str. 11. ?
19. J. Fine, *op cit*, str. 120. ?
20. T. Smiciklas, *op cit*, III, str. 36. ?
21. Sima ?irkovi?, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, str. 287. ?
22. J. Fine, *op cit*, str.195. ?
23. T. Smiciklas, *op cit*, III, str. 36. ?

The preceding text is copyright of the author and/or translator and is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.